

IVAN DOROVSKÝ

NAŠE POZNÁVÁNÍ BALKÁNU KONCEM MINULÉHO STOLETÍ

Balkánská problematika jako klíčová součást tzv. východní otázky pronikala na stránky českého a slovenského tisku mnohem častěji a intenzivněji zejména od osmdesátých let minulého století. Referoval o ní jak ústřední tisk, tak také listy různých spolků, organizací a stran.¹ Ná-zory, vyjadřované v osmdesátých a devadesátých letech 19. století na stránkách českého a slovenského denního a periodického tisku odpovídaly poznání balkánské problematiky v té době a odrážely myšlení většiny tehdejší české a slovenské veřejnosti.

V zahraničně politickém a hospodářském úsilí evropských mocností a ve vztahu Rakousko-Uherska k Balkánu docházelo v těch letech rovněž k výraznějším a pronikavějším změnám. Rakousko-Uhersko usilovalo (i za cenu některých vnitropolitických reforem) zabránit postupu a vlivu Ruska, Německa, Francie i Velké Británie na Balkán. Habsburská monarchie se sama snažila svým průmyslovým a finančním kapitálem proniknout zejména k balkánským Slovanům. Počátky české kapitálové expanze do jihovýchodní a východní Evropy od počátku sedmdesátých let do rozpadu Rakousko-Uherska nejnověji a nejdůtklivěji u nás rozebírá Ctibor Nečas.²

O situaci na Balkáně v uvedeném období podávali v českém a slovenském tisku zasvěcené informace mj. také mnozí členové české a slovenské emigrace, kteří na slovanském jihu hledali lepší pracovní, hospodářské a kulturní uplatnění. Slovenští národovci působili např. v Záhřebu, Osijeku, Bělehradě, Sarajevě a jinde. A jak si ukážeme dále, „slovenski národovci sa nachádzali i v Macedónii“.³ Živý zájem české a slovenské veřejnosti o poměry v Srbsku, Bulharsku, na Černé Hoře i v Makedonii neutichl ani v devadesátých letech.

¹ Dorovský, I.: *České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*. Brno 1973, s. 130.

² Nečas, Ct.: *Na prahu české kapitálové expanze*, Brno 1987.

³ Krajčovič, M.: *Slováci a Juhoslovania (1890—1900)*, in: *Československo a Juhoslávia*, Bratislava 1968, s. 171.

Stále častěji byly na Balkán organizovány také různé ruské, německé i rakouské archeologické, etnografické a obchodní expedice. Výsledkem podobných cest byly „zprávy“ nebo „dojmy a úvahy“, které obsahovaly mnoho archeologického, geograficko-geologického, etnograficko-folkloristického a demografického materiálu.⁴ Nechyběly ani výpravy vědců, kteří měli zkoumat zejména jazyk makedonských Slovanů, neboť se makedonská otázka začínala stávat v Evropě jednou z nejdůležitějších otázek evropské diplomacie.⁵ Jozef Škultéty počátkem devadesátých let např. psal, že jednou z „hodně zamotaných a dosud nedořešených otázek“ je v „poslednom čase otázka o jazyku a národnosti makedonských Slavianov“. Rozsáhle cituje z jednoho článku ruského slavisty T. Florinského a označuje spor Srbska a Bulharska o Makedonii za „nemilý“ a „trapný“.⁶ V závěru svého článku Škultéty upozorňuje na to, že „otázka jazyka a národnosti v Makedonii objasňuje i štúdia Em. Faita v tohoročnej Osvěte pražskej“.⁷ Český geograf, historik a překladatel Emanuel Fait (1854—1929) ve své rozsáhlé a široce pojaté studii poukazyval mj. na to, že makedonská nářečí jsou málo prozkoumána a že proto skýtají slovanské jazykovědě velké možnosti. „Směle možno říci, že není druhého území slovanského, kde by se bylo pro jazykozpytce tolik zajímavé látky zachovalo jako tuto“ — psal Fait.⁸

Pro všestranné poznání Makedonie měly studie a úvahy Emanuela Faita v mnoha případech přímo průkopnický význam. Jako první Čech procestoval téměř všechny makedonské kraje a věnoval se všestrannému studiu dějin, lidové slovesnosti, zeměpisu a hospodářství této oblasti.⁹ Kromě již citované studie *Makedonie, země i lid* jsou cenné zejména Faitovy příspěvky *Přírodní bohatství východní Makedonie*¹⁰ a *Poměry národohospodářské v Makedonii*.¹¹ Zvláště statí o přírodním bohatství dvou východomakedonských sandžaků a o národohospodářských

⁴ Dorovský, I.: *Konstantin Jireček. Život a dílo*. Brno 1983, s. 161—162. Viz např. Draganov, P.: *Obščij etnografičeskij očerk makedonskoj provincii*. Izvestija slavjanskogo blagotvoritel'nogo občestva, sv. 11—12, Sankt-Peterburg 1887, čís. 1—3, 6—7; týž: *Makedonsko-slavjanskij sbornik*, S.-Peterburg 1894; Zarjanko, N.: *Karta slavjanskich narodnostej*. Izdanie V. V. Komarova, S.-Peterburg 1890; Hron, K.: *Volksthum der Slaven Makedoniens. Ein Beitrag zur Klärung der Orientfrage*, Wien 1890 aj. Podrobněji viz Dorovský, I.: *České země a Balkán*, s. 110.

⁵ Vatroslav Oblak byl vyslán vídeňskou univerzitou počátkem 90. let do Makedonie, aby tam studoval „makedonské nářečí“. Viz jeho *Macedonische Studien*, Wien 1896; viz též *Iz archiva na Konstantin Jireček*, I, Sofija 1953, s. 307; Dorovský, I.: *Konstantin Jireček. Život a dílo*, s. 178—183.

⁶ Škultéty, J.: *Jazyk makedonských Slavianov*. Slovenské pohľady, roč. XI, 1891, s. 196.

⁷ *Tamtéž*, s. 197.

⁸ Fait, E.: *Makedonie, země i lid*. Osvěta, roč. XXI, 1891, s. 81—90, 234—243, 343—356.

⁹ Dorovský, I.: *Faitův přínos pro poznání Makedonie*. In: *Otázky dějin střední a východní Evropy*, Brno 1971, s. 245—262; též makedonsky v čas. *Istorija*, roč. 8, čís. 1, Skopje 1972, s. 85—110.

¹⁰ *Živa*, roč. 2, 1892, s. 82—84.

¹¹ *České listy hospodářské*, roč. 4, 1896, s. 89—91.

poměrech upozorňoval na do té doby neobjevené oblasti na Balkáně, kam se mohl vyvážet kapitál. Poukazoval na zdroje železné rudy, sádrovce, granátu, kamenného uhlí, antimonu, mramoru i minerálních vod, které by mohly mít význam pro český průmysl. Upozorňoval tak na nevyužitě možnosti vývozu hotových průmyslových strojů a hospodářských mechanizačních prostředků a přímo vyzýval velkostatkářskou buržoazii k proniknutí do těchto oblastí. Fait zdůrazňoval, „že nám nikdy nemůže býti v ohledu hospodářském Makedonie soupeřem, ale naopak, že bližší styky s ní v budoucnosti nám prospějí“.¹²

Na Faitovy četné obsírnější i drobné informativní příspěvky svérázně navazuje a specifickým způsobem je doplňuje svými „dopisy“ slovenský důlní inženýr Bohuslav Križko a jeho bratr Jaromír Križko, které v letech 1890—1893 zasílali ze svého působiště v Makedonii svým blízkým do Kremnice.¹³

Nejprve Bohuslav Križko, později pak jeho bratr Jaromír, se dostali do oblasti evropské části turecké říše, která byla jak geograficky, tak také etnograficky a národnostně velmi málo prozkoumána. Patrně také proto, že bylo území mezi pohořím Kozjak a Kožuf těžko přístupné. Objevily je pravděpodobně až italské a francouzské těžbařské společnosti. Leží na levé straně Vardarského údolí, táhnoucího se podél řeky Vardaru ze Skopje na jih asi 150 km od Soluně. Místo nerostných zdrojů se nachází mezi obcemi Gradište, Mrezičko a Rožden. B. Križko sem cestoval z Kremnice vlakem do tehdy poslední vlakové stanice Krivolak a odtud na koni do Negotinu a do Alčaru (Alčaru, Alšaru), odkud se poprvé ozval rodičům svými „Listy z Makedonie“ dne 12. června 1890. Dopisy Bohuslava Križka vycházely v Národných novinách.¹⁴ V jižním Srbsku a v Ma-

¹² Dorovský, I.: *České země a Balkán*, s. 260.

¹³ *Slovenský bibliografický slovník*, III, Martin 1989, s. 266, mj. uvádí: Bohuslav Križko (24. 3. 1864 Kremnice — 19. 10. 1938 Bratislava), důlní inženýr. V letech 1889—1890 byl správcem dolů v Alčaru v Makedonii. Údaj je však nesprávný, protože Križko posílal z Alčaru své Listy z Makedonie ještě v letech 1891 a 1892. Požádal jsem proto o informace jeho syna dr. Bohuslava Križka. Ten mi ochotně vypsal ze strojopisu kroniky Dejiny rodiny Križko, kterou sepsal jeho děd Pavel Križko. Kronika obsahuje údaje o rodině Križků od 14. listopadu 1858 do 3. července 1901 (P. Križko zemřel 25. 3. 1902). O ing. Bohuslavu Križkovi se v ní mj. píše: „Potom bol v rokoch 1888 do 1890 správcem pri Karlovej bani (v Kremnici — pozn. ID) a tu vystavil nové stupy a zariadil huntingtonov mlyn, fruvanory, zubnicu a iné stroje. Tieto stavby a stroje sa tak zapáčily Rafaelovi z Viedne, že ho pozval, aby sa stal bankským merníkom (starý název pro inženýra v dolech — pozn. ID) v Alčare v Macedonii. Bohuš prijal toto nabídnutie a len čo povstal z tažkej nemoce, hned sa odobral do Alčaru. Tam bol od 1. júna 1890 bankským merníkom a od 25. novembra hlavným správcem (starý název pro ředitele dolů — pozn. ID) so 4000 zl ročným platom. Keď sa ostrojovalo povstanie v Macedonii, opustil túže stanicu v roku 1894 a v sept. prešiel do Sedmohradska sta bankským merníkom ku zlatým baniam vo Veľkom Almáši [dne 23. října 1893 byla v Soluni založena Tajná makedonsko-odrinská revoluční organizace (TMORO), od roku 1905 přejmenována na Vnitřní makedonskou revoluční organizaci (VMRO) — pozn. moje ID]. O Jaromíru Križkovi (2. 4. 1873 — 22. 10. 1925) viz *Slovenský bibliografický slovník*, III, 1989, s. 227.

¹⁴ Od 12. srpna 1890 do 22. prosince 1891 vyšlo jako podčárničky celkem 27 pokračování *Listů z Makedonie*. Z toho v roce 1890 v 8 číslech 18 pokračování, v roce

kedonii se mu líbila krajina. Napsal, „že je to kraj zaujímavý a ľud veľmi pracovitý, čo ma veľmi prekvapilo“. Z Negotínu, kde ho prijali „celkom cudzí ľudia s otvoreným náručím“, ho do Alšaru doprovádzala skupina šesti „bývalých zbojníkov, rodom Arnautov, medzi nimiž bol i bývalý náčelník a vódca jednej velikej zbojnickej čaty. Dozvedel som sa o ňom, že keď na svojich zbojnických cestách a výpadoch dakoho zastrelil, zabil vždy do hlavne na svojej puške jeden mosadzný klinček; a takých som videl u neho, vlastne na tejže jeho puške, vyše 300 zahľobných“.

Križko však píše, že presto se mu s nimi cestovalo dobre, pretože poznal, že „mali tí ľudia mnoho cti a iných výborných vlastností“, že „boli veľmi úslužní“, nabízeli mu jídlo a pití, cigaretu a dokonce hudbu, byli to „slovom výborní chlapi“.¹⁵

Jak sám B. Križko ve svém třetím dopise píše, „Alchar je osada len nedávno založená, ktorá má sa ešte len dostaviť“. Alšar byla tedy mladá osada vybudovaná práve počátkem 90. let „medi vysokými, divými vrchmi“ v místech náleziště rud, která se dnes nacházejí částečně na území Řecka. Alšar je ve výšce 846 m nad mořem a v posledních letech znovu přitahuje odborníky tím, že zkoumají v něm výskyt zlatých žil.¹⁶

Elektrotechnický inženýr Bohuslav Križko sem přijel provádět zeměměřičské práce, zejména průlomy štol, které nemohl provádět jeho předchůdce Balážy, neboť neměl vysokoškolské vzdělání. Križko měl rovněž za úkol „vyměřit a určit místo pro více než tisíc metrů dlouhý vodovod, určit spád potoka a množství vody a na tom základě vypočítat vodní sílu“, zhotovit plány a všechny potřebné nákresy pro „stupy“, které měly být postaveny. Križko pracoval, podle vlastního doznání, od pěti hodin ráno až do zatmění. Nedopřával si, jak mu ředitel dolu doporučoval, ani odpoledního odpočinku. To proto, že toužil, „aby som sa vyšvihnul a dokázal skutkami, že i Slovák toľko vie a zná i vykonať, ako bársktorý z tých vychýrených anglických alebo francúzskych banských alebo iných merníkov, ktorým sa tu tak veľmi páča, a túha, aby som vo mne složenej dôvere dľa najlepšej možnosti zodpovedal, nedajú mi pokoja a núfa ma ku stálej činnosti“.¹⁷

Bohuslav Križko se také zřejmě dost brzy „vyšvihl“. Ještě tam nebyl tři měsíce, když se musel starat o práci a dozor téměř čtyř stovek lidí.¹⁸ Zorganizoval likvidaci velkého požáru, za což se mu dostalo pochvaly od tureckých úřadů. Križko se staral o vybavení dolů stroji tak, že 11.

1891 ve čtyřech číslech dalších devět pokračování. Pod novým číslováním I—VII vycházely *Listy z Makedonie* v *Národných novinách* od 15. října 1892 do 25. října 1892. Byly však posílány nikoli z Alšaru, nýbrž ze Zibevče. Přesně po roce začaly vycházet na pokračování pod stejným názvem také dopisy Bohuslavova bratra Jaromíra Křížka. Pět pokračování vyšlo ve čtyřech číslech *Národných novin* od 19. do 26. října 1893.

¹⁵ *Národné noviny*, roč. 21. čís. 93, 12. srpna 1890, s. 3.

¹⁶ *Zlatoto na ovie prostori niz vekovite*. Nova Makedonija, Skopje 19.—29. března 1890.

¹⁷ *Národné noviny*, čís. 100, 28. srpna 1890, s. 2—3.

¹⁸ *Tamtéž*.

srpna 1890 psal, že „dnes som už v stave dať mesačne 60 toní čistej rudy, kdežto v juni (když tam nastoupil — pozn. ID) mohol som poslať do Solúna iba 20 a v júli len 29 toní antimonu; vzdor tomu však baňu úsilne i ďalej otváram a budem si istý, že budúce budem môcť vopred s úplnou istotou určiť, koľko vezmem celoročne rudy bane“.¹⁹ Dopracoval se tak daleko, že měl „väčší vplyv a väčšiu moc v celom širom okolí, ako sám turecký sultán. Preto zmáha sa i počet môjho mužstva každodenne a teraz už pracuje pod mojou správou 600 robotníkov i nemám pokoja už ani len v nedeľu alebo vo sviatok“.²⁰ Naučil miestni obyvateľstvo dĕlať v lese záseky a príkopy a tak pomáhať hasiť požáry, ktoré řádily v jeho bližším i vzdálenějším okolí. Za to se mu dostalo pochvaly od majitelů dolu bratrů Allatiniových i od samotného vali paši. „Ak mi i ďalej tak pôjde, dúfam vysoko sa vyšvihnúť“ — tak trochu vychloubá se Križko rodičům. Stát se po několika měsících pomocníkem ředitele a technickým správcem alšarského dolu přece jen byl úspěch.

Bohuslav Križko měl podepsanou smlouvu s ředitelem dolu Hofmannem na tři roky. Hofmann však dokonce chtěl, aby tam Križko zůstal i potom. Velmi rychle totiž zvládl organizaci budovaného dolu a navázal styky s tureckými úřady. Znal se nejen s bratry Allatiniovými, nýbrž také s baronem Charmaudem a s Vernazzem i s rakousko-uherským konzulem v Soluni Viskovićem. Za své dvoutýdenní návštěvy Soluně počátkem ledna 1891 „robil potrebné návštěvy a hľadal styky so smerodajnými osobnosťami“, aby se dověděl, jak píše, jaké je o něm mínění. Psal rodičům, že s výsledkem návštěvy byl spokojen. Za sedm měsíců získal dostatečné zkušenosti a poznal dobře jak společnost, tak i zákulisí.

Posledních pět vyprávění Bohuslava Križka uveřejňovaných v Národných novinách končí 22. prosince 1891. Další čtyři pokračování, jak jsme již poznamenali, zaslal ze Zibevče. Zibevče (známá též jako Zibevac) byla čistě makedonská vesnice mající koncem století asi 1000 obyvatel.²¹ Nachází se na hranici se Srbskem, kde byl Bohuslav Križko „zajat“ a musel si tu odbyť desetidenní karanténu. Popsal rodičům veškeré peripetie, vše, čemu se tu musel podrobit a jak musel bydlet. Ba dokonce jim poslal že se znal s dr. Pastrkem a dr. Jánem Wagnerem.²²

Počínaje číslem 123 ze dne 19. října 1893 začaly Národné noviny uveřejňovat v podčárničku *Listy z Makedonie*, které psal Bohuslavův bratr Jaromír Križko. Z jeho prvního dopisu, na němž je „datum na vlaku 26. (alias 14.) augusta 1893 medzi Kumanova a Adojavľav“, se dovídáme, že se znal s dr. Pastrkem a dr. Jánem Wagnerem.“²²

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Národné noviny, čís. 105, 10. září 1890, s. 2—3.

²¹ K ä n ě o v, V.: *Izbrani proizvedenija*, t. I, II, Sofija 1970, s. 519.

²² Nelze se stoprocentní jistotou říci, zda šlo o Jana Wagnera, který cestoval po evropském Turecku a podal o tom svědectví ve svých pracích (viz podrobněji Dorovský, I.: *České země a Balkán*, s. 72), nebo o slovenského popularizátora přírodních věd dr. Jána A. Wagnera (1864—1930), který v roce 1890 dokonce založil vědecký časopis *Svet*. Časopis však po třetím čísle zanikl. J. A. Wagner vydal mj. spis *Nebo a zeme. Populárna astronómia (1890)*, který kritika „uvítala s povzbuzovaním mladého učenca k ďalším prácam“. Je též autorem četných

POLITICKÉ A HOSPODÁŘSKÉ POMĚRY

Bratři Križkovi přišli do balkánského prostředí, které patřilo k nejzaostalejším částem evropského Turecka. Stupňovala se nespokojenost místního obyvatelstva, stále častější byly útoky hajduckých čet na Turky. Bohuslav Križko popisuje své první setkání s Turky v Negotinu tak, že jsou „v svojich krikľavo barevných háboch a až po uši ozbrojení sťa opravdoví čerti, tak, že človek v prvom okamžení v jích prítomnosti veľmi nepríjemne sa cíti“.²³ Už ve vlaku zjistil, jaká je nenávisť slovanského obyvatelstva vůči Turkům a naopak. „Pomery sú tak napnuté“, poznamenává B. Križko, „že možno už najbližšia jar donesie snáď vojnu“.

Bohuslav Križko se dostal do mnohonárodnostního prostředí, o němž se zmíníme později. Také „kompanii“, báňskou společnost, tvořili „Evropané“, lidé různých národností: ředitel William Hodkinson byl Angličan, účetní Vernazza Francouz, pokladník Anton Valach. K nim nyní přibyl měřič Slovák. Příznačná byla proto mezi nimi domluva. Križko ji popisuje takto: „Keď hovoríme francúzsky, teda môžem sa zúčastniť direktor, Vernazza a ja, a keď bulharsky, teda sa zhovárame Vernazza, Anton a ja, a keď grécky, teda Hodkinson, Vernazza a Anton. Pri francúzštině musí Anton, pri bulharčine Hodkinson a pri gréčtine nádobno mne mlčať. Direktor zná okrem toho hovorí i po turecky, Anton po rumunsky a ja ešte niektoré reči. Tak tedy je pri našom stole celý koncert rozličných rečí zastúpený“.²⁴

Hned po příjezdu ředitel upozornil Križka, „že sú Turci ešte polodivný národ“. Križko se seznámil s bídou místního slovanského obyvatelstva, která byla způsobena složitým systémem daní. Proto navrhoval ředitel důlní společnosti, aby převzala do pronájmu vybírání státních daní v okolních vesnicích. K tomu však nemohlo dojít, protože to nebyli Turci. Križko poznal útlak, teror a přímo otrocké poměry, jaké v těchto končinách vládly, „ponevác Turecko náramne sa bojí, že ztratí i túto provinciu“.

Před tureckými násilnostmi lidé odcházeli do hor „a tvoriac čaty i po 60 chlapov silné, vypádajú na Turkov, Turkofilov a na pánov. Takáto čata zdržuje sa i v našom okolí (zove sa komitta = zbojník) a pozostáva z 50 chlapov“. Križko se zmiňuje také např. o tom, jak vymáhali na tureckých úřadech odpuštění pro ty komity, kteří u nich žádali o práci. Podal informaci o administrativním rozdělení Makedonie na vilajety

dalších knih. Podle mého názoru se Križkovi znali a přátelili právě s J. A. Wagnerem. Otec bratrů Bohuslava a Jaromíra Križkových Pavel Križko byl známým historikem a archivářem. Spolupracoval s čs. jazykovědcem Františkem Pastrnkem. Excerpcí pramenů a expertizou pomáhal A. Jiráskovi při psaní trilogie Bratrství (její 2. díl věnoval Jirásek právě jeho památce). O J. A. Wagnerovi viz ještě Wagnerová, O.: *Katalog knihnice Jána A. Wagnera*. Bratislava 1973; Lepešiová, A., Masarová, J.: *Personálna bibliografija*. Martin 1980.

²³ Národní noviny, roč. 21, čís. 93, 12. srpna 1890, s. 1—3.

²⁴ Križko mluví o bulharštině, ačkoli šlo o centrální makedonské nářečí, jak ostatně vyplývá ze slov, která uvádí porůznu v textu. Jestliže pokladník Anton byl Valach, tj. Aromun, mluvil pravděpodobně makedorumunsky neboli aromansky.

(mylně se ovšem domnívá, že celá Makedonie tvořila jeden vilajet), kazy (župy) a sandžaky. Celá Makedonie byla rozdělena na tři vilajety: soluňský, skopský a bitolský. Soluňský vilajet se skládal ze tří sandžaků (soluňského, serského a dramského), ke skopskému patřil kromě skopského ještě část prizrenského sandžaku, k bitolskému vilajetu kromě bitolského sandžaku ještě část debrského, korčanského a serfidžanského. Tureckou administrativu pak charakterizuje Križko takto: „Nižšie úradníctvo je zle, alebo prave cele i nie platené a podobne i vojsko, lebo v pokladnici niet peňazí a keď sú i niekedy, nuž jich pokradnú. (...) Nižšie úradníctvo a vojsko potrebuje, pravda, tiež šaty, potravu atd., ponevác ale plat nedostáva, tak má právo zabíjať obyvateľstvo, právo sice nie formálne, ale usuelné, tj. keď daktorý oškodený žaluje, tedy súd následkom takej žaloby obžalovanému nič nespraví“.²⁵

Za necelých sedm měsíců získal Bohuslav Križko takové zkušenosti a poznal zdejší poměry natolik, že mohl napsat rodičům: „I divím sa, ako môže tunajšie spoločenstvo na takých hnilých základoch vôbec jestvovať. Lúpež, klamstvo a podvod sú „cnosti“, za ktoré sa tu zriedka kto zahambí“. Přitom se však slovenskému elektrotechnickému inženýrovi zdálo směšné, že „v Makedonii sporákov ešte nemajú a ich neznajú“, že neumějí pořádně práť a že prádlo nežehlí atd. Zkrátka, zdejší život se mu zdál, že „sme tu nejmenej o celé jedno storočie za vami“.

NÁRODNOSTNÍ A JAZYKOVÉ POMĚRY

Ze všech oblastí osmanské říše byla národnostně nejpestřejší její evropská část a v ní pak Makedonie. V Makedonii žili především makedonští Slované. Vedle nich to byli poturčení Slované. S jejich poturčováním se začalo někdy koncem 15. a na počátku 16. století, nejvíce slovanských vesnic v Makedonii bylo poturčeno koncem 18. a v 19. století. Vasil Kănčov se domnívá, že mohamedánskou víru přijalo celých deset procent slovanského obyvatelstva Makedonie.²⁶ Dále byli v Makedonii Turci. Turecké obyvatelstvo se rozprostíralo nejvíce ve třech velkých skupinách: podél přímoří a pak podél vardarského a ostrovského údolí. Další velkou etnickou skupinou byli v Makedonii Řekové, jež tvořili kompaktní masy jednak podél Egejského moře a jednak v údolí řeky Bistrice v jihozápadní Makedonii. Malá část z nich přijala islám. Kromě Turků a Řeků žili v Makedonii i v době, kdy zde působili bratři Bohuslav a Jaromír Križkovi, také Arnauti (též zvaní Šiptaři, Arbanasi a v Evropě známí pod názvem Albánci). Dále zde žijí Valaši (též Kucovlaši, Cincafi), jenž se sami nazývají Aromuni a v odborné literatuře Makedorumuni, aby se tak odlišili od Dákorumunů,²⁷ kteří žijí mezi Dunajem a Karpa-

²⁵ Národné noviny, čís. 105, 10. září 1890, s. 2—3.

²⁶ Kănčov, V.: *cit. dílo*, sv. II, s. 333.

²⁷ Weigand, G.: *Die Aromunen, ethnographisch-Philologisch-historische Untersuchungen* I, Leipzig 1895, II, 1899.

tami, Židé, Cikáni (zvaní místním obyvatelstvem Gjupci, Egjupci), Čerkesi, Negři (černoši z Afriky, zvaní zde Arapi), Arméni, Srbové aj.

Do takového národnostně pestrého prostředí přišli bratři Křižkovi. Neudivuje nás proto, že se Bohuslav Křižko po příjezdu do Negotina stal hostem Dimitria Pritschoulise, rodem Řeka ze Soluně, který mluvil jak řecky, tak také makedonsky. A také ani to, že v taverně měl „příležitost vidět celú inteligenciu negotínsku, ktorá shovárala sa po grécky“.

Sám B. Křižko půldruhého měsíce po příjezdu do Makedonie považoval za nutné seznámit své blízké s národnostní situací v místě svého působení, „aby lepší porozumeli tým veciam, o ktorých píšem“. Uvádí, že kromě Makedonců (které neodlišuje od Bulharů) jsou tam Srbové, Řekové (které mylně považuje za pozůstatky starých Dóřů), Mladořekové (mylně se domnívá, že jsou to Starořekové „smíšení se slovanským živlem“), Albánci, „skuteční Turci“ a renegáti (podle Křižka jsou to bývalí Slované — Makedonci, Poláci apod.). Vyjadřuje se o nich dosti nelichotivě, že „to je lesný národ. On je príčinou všetkému zlu“, že páchá úkrutnosti, aby tím „zakryl svoj slavianský (bulharský) pôvod, v čom jich turecké vrchnosti podporujú“. „Najväčšiu časť obyvateľstva tvoria Bulhari“ — píše Křižko. „Je to ľud výborný, pracovitý a dobrosrdečný, avšak zapustlý, chudobný a nečistotný. (...) Bulhari (tj. místní slovanské obyvatelstvo Makedonie — pozn. ID) sú vonkoncom kresťania a trpezliví“. Novořecky charakterizuje Křižko jako horší než židy, Dóřové žijí podle něho pouze v horách a jsou většinou pastevcí (patrně je směšuje s Valachy, kteří jsou většinou pastevcí), Albánci „sú vysokého zrastu a bojochtiví, ináče ale darebáci príkladní“, opravdoví Turci jsou „pôvodne dobrí a pohostinní“. Křižko se zmiňuje rovněž o tom, že v Makedonii jsou také židé, v Soluni je „zo 100.000 obyvateľov vyše 60.000 židov pohromade“.²⁸ V samostatném vyprávění podal Křižko popis Soluně, která byla rozdělena na čtyři čtvrti — francouzskou, tureckou, židovskou a řeckou a zmínil se o nejdůležitějších památkách. V celkovém počtu obyvatel se však rozchází s tím, co uvedl předtím, i s tím, co uvádí V. Kánčov.²⁹ B. Křižko podal tak jako jeden z prvních cizinců svědectví o požáru, který počátkem září 1890 zničil značnou část města, zejména židovskou čtvrť. Po požáru zůstalo 20.000 lidí bez přístřeší. Shořela nejen nemocnice a řecké gymnázium, ale též např. srbský a anglický konzulát a v něm věci ředitele dolu Hodkinsona.³⁰

Z toho, že zdejší lidé neznali německy, Jaromír Křižko usoudil, že „nemecký Drang nach Osten ešte si nestačil podmaniť Makedoniú“. Oba bratři se však přesvědčili, že zdejší obyvatelé musejí umět a většinou umějí nejméně tři jazyky — vedle svého mateřského slovanského nářečí ještě novořecky a turecky. Když Jaromír Křižko psal o „alšarské inteligencii“, uvedl, že ji tvoří lékař, účetní jejich dolu, dozorce (hutman)

²⁸ V. Kánčov uvádí, že v Soluni žilo koncem století celkem 118.000 obyvatel, z nichž bylo pouze 10.000 makedonských Slovanů, 26.000 Turků, 16.000 Řeků, 2.500 Cikánů, 8.500 různých a 55.000 Židů. Viz Kánčov, V.: cit. dílo, II, s. 440.

²⁹ Podle něj žilo v Soluni asi 120.000 obyvatel, z nichž bylo 70.000 Židů.

³⁰ Později pobyl Křižko v Soluni celé dva týdny, poznal město, způsob života.

a on s bratrem. Bylo jich pět a nemohli najít jazyk, v němž by všichni mohli komunikovat. Lékař kromě řečtiny a turečtiny znal prý trochu francouzsky, zatímco dozorce, rodem Albánc, znal kromě albánštiny ještě řecky, turecky, makedonsky, srbsky, rusky, německy a italsky. Souviselo to s bouřlivým životem tohoto Albánce, jehož životní osudy ve zkratce Jaromír Křižko uvedl. Při obědě u tohoto Albánce Jefrema, kam byla pozvána různá společnost, se hovořilo osmi jazyky, mj. též prý slovensky a česky.

Bohuslav Křižko brzy poznal, že se zde mluví slovanským nářečím, které je blízké slovenštině, a proto dosti srozumitelné. Proto se domníval, že by jeho bývalí „učbari lepšie urobili, keby ma boli cvičili v mojej materinskej reči, s ktorou môžem preísť väčšiu časť Európy, ako že ma za pätnásť rokov morili len maďarčinou, z ktorej tu nemám zhola žiadného osohu. Tu su najbežnejšie reči turecká a grécká“. Přesvědčil se, že „maďarčina nesiahá za červeno-biele-zelené stĺpy a nie je ani k tomu súca, aby sa jej pomocou človek tureckú reč ľahšie naučil, kdežto materinská moja reč slovenská i tu sa ozýva v bulharskom jazyku i môže byť je veľikým pokladom na všetkých nesmierných priestranstvách, na ktorých Slovania žijú“.³¹ Také „baník“ Křižko poznal, že „i názvy jednotlivých vrchov [...] poukazujú na veľkú príbuznosť medzi bulharskou a slovenskou rečou“. Křižko postřehl, že tu mezi zdejšími Řeky a pořečtěnými Slovany existuje slavofóbie. „Tu je pred slavismom všeobecný strach“ — poznamenal. Rovněž bratr Jaromír se přesvědčil, že se slovenštinou s místními kavasi, kteří mluvili makedonským nářečím, „výborne dorozumeli“.

Oba bratři Křižkovi byli nadšeni makedonskou přírodou, skalisky, úbočími a údolími, kde příroda ještě mnohdy „hrála svým volným během“, že se dostali do Alšaru, kde byla „naozaj čarokrásna dolina, ovenčená peknými lesnatými vrchami“. Na výletech do okolí svého působiště obdivovali vrcholy hor. B. Křižka to dokonce naladilo přímo lyricky.³²

POPIS ZVYKŮ A OBYČEJŮ

Balkán byl v druhé polovině 19. století pro Evropu zajímavý nejen politicky a hospodářsky, nýbrž také etnograficky. V českém a slovenském tisku zejména posledních desetiletí minulého století nacházíme pozoruhodně mnoho folklórního materiálu jižních Slovanů. Stále přetrvává ná-

³¹ Národné noviny, čís. 153, 31. prosince 1890, s. 3.

³² Svě sestře psal: „Sotva si znáš predstaviť ten čarokrásny výhľad, ktorý sa nám otvoril, keď sme dostúpili na samý hrebeň tohoto vrchu, odkiaľ bolo vídať k juhu Egejské more. Na západe klonilo sa slnko sťa ohnivá guľa proti Adriatickému moru a svietily jeho žiarou pozlátané vrchy; z druhej strany zase vystupoval plný mesiac tam od ďalekého Carihradu. Veru tak veľkolepý pohľad som tam priam nevidel, bárs náš Velestúr tiež robí možným človeku vidieť prekrásny obraz.“ Podobně psal o „velebne krásne prírode“ a „utešených vodopádoch“ také Jaromír Křižko.

zor, že Balkán je Orient, nebo jak poznamenává Križko, „my tu v Turecku všechny vyše Dunaja ležiacie zeme zovieme Európou a považujeme za celkom iný svet“.

Můžeme proto předpokládat, že Národné noviny pristoupily k uveřejňování Križkových zpráv z Balkánu ve formě dopisů také proto, že chtěly čtenářům poskytnout informace především trojího druhu: o krutostech turecké moci páchaných na Slovanech, o postavení tamního obyvatelstva a o jeho lidové kultuře, zvycích a obyčejích, lidových písních, krojích apod. Bratři Križkovi proto ve většině svých vyprávění nezapomněli popsat jídlo, způsob stolování, skladbu jednotlivých chodů, oblečení, pravoslavné svátky a obřady, kláštery, selské domky, vesnice, pole, zeleniny, domácí dobytek apod. Bohuslav a Jaromír Križkovi přicházeli však do neustálého styku nejen se slovanským obyvatelstvem, které tu bylo nejpočetnější a jež jim poskytovalo pracovní síly, nýbrž také s tureckými úředníky a vojáky. Nezřídka bývali hosty u Turků v nejbližších i vzdálenějších vesnicích. Poznali a popsali proto „turecké hodování“ i turecké lidové písně a oblečení, způsob vítání apod. Etnograficko-folkloristický materiál, obsažený v dopisech bratří Križkových, stejně jako Bohuslavem Križkem zapsané nebo opsané makedonské lidové písně, jsem zpracoval v samostatném příspěvku.³³

Rakousko-uherský průmyslový, velkostatkářský a bankovní kapitál hledal na přelomu 19. a 20. století nové zdroje pronikáním mj. také na Balkánský poloostrov. Zvláště německá a česká buržoazie hledala zde odbytiště pro vývoz svých průmyslových výrobků.³⁴ V téže době, kdy působili bratři Križkovi v Makedonii, psal Emanuel Fait o dosud neobjevených oblastech na Balkáně, jmenovitě v Makedonii, kam se mohl vyvázet kapitál.³⁵

Neudivuje, že pro zakládání nových dolů a hledání nových nalezišť železné rudy, antimonu, zlata, mramoru a jiného nerostného bohatství si vídeňský Hofmann, „hlavní ředitel“ alšaského dolu, vyhledal odborníky z Kremnice. Vybral si zdejší důlní a elektrotechnické inženýry

³³ SPFFBU, řada uměnovědná, 1992, s. 00. Ještě poznámku k místním názvům a turcismům. Samotné místo budovaného dolu píšou bratři Križkovi v jeho francouzsky psané podobě jako Allchar, které v textu pak přepisují jako Alčar. Dnešní podoba však zní Alšar. Některá topohyma uvádí Križkovi v jejich turecké podobě, např. Úsküb = Skopje, Köprülũ = Prilep, Kafadar = Kavadarci, Kafadarci. Některé místní názvy jsou zkomoleny, např. Meržisko, místo správného Mrezičko, Roždan, Roždany, spr. Rožden, Severin, spr. Severeli, Komanáčovo, spr. Kumaničevo, Klinovo, spr. Klino, Timianik, spr. Tamjanik aj. U jiných místních názvů uvádějí jejich poslovenštěnou podobu, např. Negotín, místo spr. Negotin nebo Negotino, Vodín, spr. Voden.

Je obdivuhodné, že v textech bratrů Križkových je mizivý počet turcismů nebo slovanských místních slov. Pokud je užili v prvních svých dopisech (kavas = chavas, kajmakan, kaza, orman idaressi, čilibi, nec, ga aj.), pak je náležité vysvětlili. U těch tureckých slov, u nichž není vysvětlení, jejich význam vyplývá z kontextu přímo nebo nepřímo („teššekjür idderũm), u jiných autor podává vysvětlení. Např. baňa = po bulharsky dupka, rudnik, pinci = krpce aj.

³⁴ Husa, V.: *Dějiny Československa*, Praha 1961, s. 263n.

³⁵ Dorovský, I.: *České země a Balkán*, s. 110.

bratry Bohuslava a Jaromíra Křižkovy, kteří skýtali záruku perfektně odvedené práce.

ACQUAINTANCE WITH THE LAST CENTURY END'S BALKAN PENINSULA

Problems related to Balkan Peninsula constitute a key issue of the s. c. Eastern Question. As such, they have appeared increasingly on the pages of the European, Czech and Slovak press since the 1870's.

The author of the essay focuses on the late 19th century penetration of the Czech, Austrian and Italian industrial and financial capital into Balkan countries, Macedonia in particular. The work is based upon analyses of two different sources: Emanuel Fait's studies and essays being one of them. Especially important is the other, represented by „letters“ written by Bohuslav Křižko, a Slovak mine engineer, and his brother Jaromír Křižko. The Křižkos addressed these „letters“ to the Slovak press during the period running from 1890 to 1893, while staying in the Macedonian ore mining area.

The essay characterizes political, economic and ethnic circumstances. Furthermore, it gives a deep insight into ethnographic data drawn Křižko brothers' texts.

